

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується основні елементи політичного міфу в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: *політичний міф, політичне життя, суспільство, політичний архетип, міфологізована ідея, політична символіка, стереотип поведінки, ціннісна система, системоутворюючі відносини.*

Людство з давніх часів створювало міфи. Міф як архаїчна і доступна форма світогляду узагальнював уявлення про дійсність, він став однією з форм усвідомлення буття. Кожній епосі притаманні власні міфи. Так, струнка система античної міфології заповнювала потребу в знанні соціально-політичних процесів. У середньовічній Європі міф про казкову країну Ельдорадо відображав тогочасні прагнення, зумовлював поштовх до географічних відкриттів, до розвитку науки. Пошук міфологічного філософського каменю заповняв душі багатьох людей, сприяв популяризації хімії. На зміну одним міфам приходили інші, наприклад, про можливість побудови «ідеальної», соціально орієнтованої держави (Кампанелла, «Місто Сонця») чи про довершеність європейської цивілізації (часу Великих географічних відкриттів); порівняно з такими досягненнями знищення цивілізацій майя та інків мимоволі викликає значні сумніви щодо такої довершеності. Розквітали і занепадали цивілізації, соціально-економічні формації, правителі, виникали і руйнувалися великі імперії та маленькі держави, а генерування міфів тривало, вони продовжують існувати у нових чи видозмінених формах.

Процес інтенсивної інформатизації суспільства та підвищення рівня масової свідомості зумовило відродження міфу в політичній свідомості українського населення. Сьогодні потребує спрощення складної картини політичних процесів, що відбуваються у суспільстві, тобто заповнення міфологічними схемами, які ґрунтуються на архетипових конструкціях колективного несвідомого.

У різних ідеологічних системах можна знайти певну схожість найбільш значних духовних стандартів, «образів ворога», «рятівника».

Так, італійський вчений В. Парето називає такі міфи — міфами «звільнення», «поваленого кумира», «вічної гармонії». Наприклад, радянська людина і представник західних країн бачили одного ворога, безжалісного, демонічного, інтелектуально обмеженого — чи то в образі Сільвестра Сталлоне, чи Дольфа Лундгрена (у фільмі «Роккі»). Як для сучасного американця, ворог — це арабський терорист, представник Аль-Каїди, а для росіянина — чеченець тощо.

Роль міфів зростає в кризові періоди, бо вони пов'язані з кардинальними змінами світогляду. Період соціальних трансформацій звільнює ірраціональну накопичену енергію суспільства, руйнує соціальні почуття, емоції, які об'єднують людей в суспільство. Міф певною мірою є зв'язком між відповідними об'єктами чи явищами і ґрунтується на суб'єктивному досвіді. Ним можна виправдати будь-що: створення нових видів озброєнь, винищення народів, введення нових законів, тотальне стеження за своїми громадянами, інертність суспільних процесів, відставання країни.

Оскільки міф є явищем суспільного життя, що супроводжує людство протягом всієї історії, цей феномен розглядали більшість філософів, починаючи від Платона, які намагались зрозуміти його сутність, витоки, різновиди, суспільну роль.

Слід відмітити, що саме вивчення феномену політичного міфу в політичному житті сучасних суспільств науковці, в тому числі і вітчизняні, цікавились небагато.

Особливе місце в цих дослідженнях займають праці Е. Кассірера «Міф про державу», К. Хюбнера «Істина міфу» та Р. Барта «Міфології», Ю. Шайгородського «Політика: взаємодія реальності і міфу».

До питання про функціонування міфів в українській політиці та українському суспільстві взагалі останнім часом звертається все більше та більше дослідників, зокрема: М. Попович, В. Малахов, Н. Хамітов, О. Гриценко, Г. Грабович, О. Забужко, І. Грабовська, А. Тихолаз, Г. Почепцов, В. Ткаченко, В. Скуратівський, В. Горський, М. Обушний, Ю. Бауман, О. Донченко, Ю. Романенко, Ю. Шайгородський та ін. Всі вони схиляються до думки, що Україна, отримавши незалежність, протягом більш ніж десятиліття намагається витворити нову національну міфологію, що має стати інструментом інтеграції українського суспільства. В той же час слід виділити не вирішені раніше питання, зокрема, відносно окремих політичних аспектів міфу в житті сучасного українського суспільства. Вищезгадане обумовлює постановку завдання цієї статті як

дослідження основних складових політичного міфу в сучасному українському суспільстві.

Розглядаючи поняття «політичний міф», сучасний вчений В. Полосін пропонує такі складові політичного міфу:

1) архетип якої-небудь ситуації, пов'язаної зі здійсненням заходів соціального регулювання і примусу («якщо... то...»);

2) зміст конкретного досвіду, емпірично отриманого в ситуаціях, об'єднаних цим архетипом;

3) систему алегоричних образів, функціональна символіка яких співвідносить «бажане» з «належним», тобто зі сформованим архетипом [6, с. 255].

Аналізуючи інші визначення поняття «політичний міф», до його структури можна додати такі елементи, як: стереотипи поведінки, мотиваційну потребу, ціннісну складову, комунікативність і атрибуцію тощо.

Виходячи з аналізу сучасної наукової літератури, на нашу думку, поняття «політичний міф» складається з таких елементів, як: архетип якої-небудь ситуації; зміст конкретного досвіду; міфологізована ідея; політична символіка; стереотип поведінки; мотиваційна потреба; ціннісна система; політичний гумор; комунікативність і атрибуція; системоутворюючі відносини.

Тобто політичний міф є формою синтезу міфологічної і політичної свідомості, емоційно-забарвленою чуттєвою уявою про політичну дійсність, яка значною мірою заміщує і витісняє реальну уяву про неї, а також системою елементами якої виступають конкретні уявлення, які репрезентують систему цінностей, сформовану міфологізованою політичною ідеєю [7, с. 203–204].

Україні, як будь-якій іншій державі, притаманне міфотворення. Аналізуючи, вітчизняні сучасні політичні міфи, можна зазначити, що політичні міфи виникають та існують на декількох рівнях.

По-перше, на теоретичному рівні, який пов'язано з виробленням та функціонуванням у свідомості особистостей фундаментальних знань та цінностей, які є основою державної ідеології. Тобто міфи, які створюються на державному рівні. Вивчення міфології як відображення найдавнішого уявлення про світ усе впевненіше посідає належне місце у сьогоdnішньому науковому світі. Ті науковці, які поглиблено вивчають цей феномен, стверджують, що міф слід розглядати не лише як архаїчну форму світогляду, але і як річ, явище, яке існувало завжди, існує сьогодні і має надзвичайно важливий вплив на процеси, які відбуваються в суспільстві. Як стверджує відомий історик релігії Мірча Еліаде: «Знати міф — значить наблизитися до

таємниці походження всіх речей. Інакше кажучи, людина дізнається не лише про те, яким чином все виникло, але і про те, яким чином виявити це і відтворити, коли все вже зникне». Відомий психолог Густав Юнг вважав, що сучасна цивілізація, звівши уявлення про міф до рівня дитячої оповіді, позбавивши міф його сакрального значення, зрештою, стверджуючи про шкідливий вплив міфологічної свідомості на суспільство, насправді, просто витіснила міф на задвірки людської підсвідомості. Там, у підсвідомості, міфологічні образи і архетипи продовжують жити і шукати будь-якої можливості вихлюпнутися назовні з силою стиснутої пружини [3].

Отже, сьогодні політика є тим ґрунтом, на якому може народжуватися і з якого може черпати сили міф. Найчастіше міфи проявляються в тих суспільствах, які об'єднані за етнічними ознаками. Об'єктом такого державного міфу є державне буття суспільства у всій багатоманітності його проявів — політика, право, економіка, соціальна сфера, релігія. Найбільш цілісним його відображенням є державна свідомість. Тому говорячи про об'єкт державної міфотворчості слід говорити про державну свідомість та державний світогляд як її основу. Визначення суб'єкта державної міфології обумовлюється сприйняттям нами держави:

- як політичного інституту — особливого апарату влади;
- як політичної організації суспільства — державно-організованого суспільства, або політико-територіально та структурно-організованої форми суспільства. Окрім того, теоретико-концептуальний рівень державної міфології характеризується ідейно-ціннісною структурою, основою якої є ідеї, ідеали та цінності.

По-друге, на пропагандистському рівні, який пов'язано з розробкою та запровадженням загальнодоступних ідеологічних знань та цінностей, які прийнятні для масового вивчення та засвоєння масовою свідомістю за допомогою різних міфологічних форм. Тобто формування та функціонування міфів на рівні повсякденних ідеологічних уявлень та поглядів. Пропагандистський рівень політичної міфології втілюється у програмно-цільовій структурі. Вона складається з теорій, концепцій, програм, стратегій та державної політики. Велику роль на цьому рівні відіграють програми існуючих в державі політичних партій. На сьогодні програми політичних лідерів побудовані за класичними канонами міфологічного мислення, що включають таку структуру:

- есхатологічне залякування мас в програмах партій і лідерів;

висування масам персоніфікованого «образу ворога» як пояснювальної моделі труднощів і приводу для зняття відповідальності;

персоніфікований «образ героя»;

використання архаїчної символіки (трансформовані образи батька і матері, образ самозвеличання у вигляді образів держави, батьківщини і тому подібне);

апеляція до минулого як до «золотого століття».

Так, майже, в усіх програмних документах політичних партій присутні есхатологічні фрагменти, що малюють картини розрухи, кризи, потрясінь, аж до апокаліптичних. Малюються образи могутнього, дуже підступного ворога. При цьому «образ ворога також виконує компенсаторну функцію, консолідуючи спільність «ми» для вирішення якої-небудь проблеми. Адже саме з образом ворога в масовій свідомості асоціюються усі нещастя і біди, наростання дискомфортного стану, розвал звичайного способу життя, усього суспільства в цілому». Наприклад: «п'ять років «помаранчевого» правління довели Україну до межі економічної та соціальної катастрофи. Від попередньої влади ми отримали у спадок: 15 % падіння ВВП, 22 % інфляції, знецінену вдвічі гривню, збільшений у 4 рази зовнішній та внутрішній державний борг, скорочені до критичного рівня валютні резерви Нацбанку. Кабальний газовий договір спричинив підвищення комунальних тарифів та падіння рентабельності промисловості» [4], або «у Вас низька зарплата? Мізерна пенсія? Ви взагалі не маєте роботи? У Вас відбирають бізнес? Прокурор і суддя захищають бандитів? Без хабара — нікуди, а справедливості нема ніде? Нищать Вашу мову, історію, культуру? Хочуть відгородити від Європи залізною завісою? Ці проблеми створила влада. Шанс вирішити їх дає опозиція» [5].

Активно використовується архаїчна символіка, що зводиться в цілому до образів «держави – закону» і «Батьківщини-матері» (архитепичні фігури «батька» й «матері») тощо.

Отже, можна сказати, що сила есхатологічного залякування, широта обіцянок і масштаб магічних наслідків — ось що є відповіддю на запит міфологічної свідомості мас і забезпечує популярність політичних лідерів.

По-третє, психологічний рівень, який пов'язано з функціонуванням так званої ідеологічної психології, до якої відносять ідеологічні почуття та емоції, що формуються самостійно індивідами. Тобто формування та функціонування міфів на рівні емоцій та почуттів. Для цього використовується багато метафор, символів, ілюстрацій, які впливають на масову свідомість. Так, за приклад можна взяти лозунги, якими оперують політичні сили: «Від

стабільності – до добробуту», «Міцна сім'я – основа здорового суспільства», «Україна – багатомільйонна європейська країна успішних людей», «Освіта – інвестиції в майбутнє», «Своя влада – своя власність – своя гідність на своїй, богом даній землі відповідальна влада», «Справедлива держава – гідне життя», «Українська самобутність – європейський вибір», «Це ваш шанс змінити Україну і ваше життя», «Це ваш шанс довести, що саме ви визначаєте долю країни», «Повернемо країну народу» тощо. Такі символічні конструкції виступають одним з найважливіших факторів формування стереотипів. Так, наприклад, як би правильно державна ідеологія не відбивала певні сторони соціальної дійсності, вона у будь-якому випадку буде певним чином «випрямляти» її, звертаючи увагу на один аспект державного буття, й замовчуючи інший. Те ж стосується отримання споживачем інформації, що стосується державного життя суспільства, функціонування держави як соціального чи політичного інституту. Фактично громадяни, не залежно від того довіряють вони джерелам інформації (засоби масової інформації, повідомлення офіційної влади тощо) чи ні, не мають іншої можливості отримати інформацію. Тому навіть не довіряючи мас-медіа, громадянин змушений орієнтуватися на ту інформацію, що пропонується йому суб'єктами інформаційного процесу.

Тобто ми можемо говорити, що ідеологічні стереотипи — це шаблони, схеми суспільної свідомості, на основі яких людина визначає пріоритети мислення і діяльності. Вони забезпечують високу усталеність у сприйнятті, осмисленні реальності, що дозволяє людині швидко включатися в практичну діяльність за існуючими кліше, схемами мислення і дій. Ідеологічні стереотипи в структурі державної свідомості виступають своєрідною програмою, яка визначає відтворення держави як політичної системи і політичної структури у визначеному заздалегідь напрямку. Особливість ідеологічного стереотипу полягає у тому, що він може застаріти. У такому разі стереотип потребує оновлення. З іншого боку, він може перетворитися на традицію, норму життя, навіть стати юридичною нормою й таким чином продовжити своє існування в новому статусі. Якщо ці шаблони, схеми стають застарілими, й суперечать новим реаліям практики, то їх необхідно оновлювати чи докорінно змінювати й тут знов на арену виходить процес міфотворчості.

По-четверте, на системному рівні, який пов'язано з функціонуванням системи державних цінностей, до якої входять, окрім громадянських, загальнолюдських, етнонаціональних та особистісно-індивідуальних, і власне державні цінності. Тобто формування та функціонування міфів на державному рівні. Особливе місце в суспільно-державній системі посідає літературна

міфотворчість й формування на її основі літературних символів — образів героїв, передовиків, ідеальних образів вождів тощо. Художнє поле роману, повісті, оповідання є основою для функціонування міфологічних архетипів. Про це свідчить аналіз творчості багатьох письменників, серед яких Т. Шевченко, П. Куліш, Л. Українка, І. Франко, Л. Толстой, М. Горький, М. Шолохов та інші. Герої їхніх творів допомагають осмислити та усвідомити особливості суспільно-політичного буття цілих епох. Одночасно вони виступали орієнтирами, символами часу для багатьох поколінь.

У сучасних умовах основне навантаження щодо міфілогізації дійсності покладено на телебачення. Саме воно диктує сьгодні еталони поведінки, стандарти життя, формує нові міфи. Окрім того, засобом збереження влади можна визначити й процес святкування. Постійна пам'ять про засновників групи (держави) та події, пов'язані із заснуванням, є ідеологічною структурою, яка виконує інтегруючу функцію. Більш того саме зі святкування починається ідеологічний процес. Кожна нова держава найпершим ділом визначає як офіційне свято День власної незалежності, що у свою чергу має стати символом непорушності її суверенітету, утвердження у суспільній свідомості святості державності. До подібних свят-символів належить й День Конституції, який визначає пріоритет ідеї права, законності, слугує символом непорушності конституційно-правових засад функціонування держави, що особливо актуально для держав, які стали на шлях формування правової держави й утвердження принципів демократії. Більш того кожна з сучасних розвинених держав світу має свої свята символи. Слід враховувати, що зв'язок між соціально-політичними цінностями та соціальним установками має подвійний характер. Так, зокрема, коли існує розрив між пануючими груповими (національними, державними) цінностями та особистими мотивами, а тим більше, коли він збільшується, то відчувається ціннісно-ідеологічний дефіцит у суспільстві, а отже, й виникає потреба у формуванні нових цінностей, які б адекватніше відображали потреби особистості та їхній взаємозв'язок з груповими потребами (цінностями), виникає потреба в нових міфах. Особливість політичного міфу як системи полягає в тому, що він має дворівневу структуру: повсякденний та спеціалізований рівень політичної свідомості, функціонування якої визначають два різні за спрямованістю структуроутворюючі відношення. У зв'язку з цим політичний міф здатний виявлятися в різноманітних формах, у залежності від того, на якому з двох рівнів політичної свідомості він реалізується і відповідно, яке з двох структуроутворюючих відношень є визначальним у конкретній ситуації. Так, на повсякденному рівні політичної свідомості структуроутворюючим відношенням, що

забезпечує становлення та функціонування політичного міфу, є віра суб'єкта міфу в уявлюваний ним ціннісний ідеал, який є організуючим центром системи цінностей, що переважає в його свідомості. На спеціалізованому рівні політичної свідомості структуроутворююче відношення, що забезпечує становлення і функціонування політичного міфу, інше, а саме мета, суть якої складається у керуванні іншою свідомістю, за допомогою включення в цю свідомість міфологізованої ідеї соціально-політичного характеру — організуючого центра політичного міфу [7, с. 205–206].

Взаємозв'язок структуроутворюючих відношень політичного міфу виявляється в тому, що реалізація цільової спрямованості політичного міфу, що має місце на спеціалізованому рівні політичної свідомості, можлива тільки за умови активізації потреби віри в ідеал, що обумовлює буття міфу як такого на повсякденному рівні свідомості. Отже, державні цінності ми можемо визначити як установки, уявлення, оцінки, цілі, які обумовлені суспільною природою держави, мають значущість для громадян, держави та суспільства у цілому та виступають критерієм державного буття. На індивідуальному рівні державні цінності є вимогою до суспільної поведінки громадян, а на державному — втілюються у політиці держави.

Політична міфологія є важливим механізмом регулювання суспільних відносин, вплив якого здійснюється через ідеологічну діяльність держави, впровадження в суспільну свідомість її основних положень. Структура політичного міфу складається із суб'єкта та об'єкта ідеологічного впливу, а також має такі рівні: теоретичний, пропагандистський (програмно-політичний), психологічний та системний.

Об'єктом політичної міфології є державне буття суспільства в усіх його проявах, а суб'єктом — держава як політична форма організації суспільства. Найбільш цілісним відображенням державного буття є державна свідомість як форма суспільної свідомості, що розкриває особливості усвідомлення індивідом держави та її суспільної сутності, власної державної приналежності та важливості наслідків співжиття в державі. На усіх рівнях політичної міфології відбувається формування найважливіших положень, які розкривають своєрідність бачення світу, що випливає з інтересів та ідеалів нації та держави, втілення визначених цілей та ідеалів в державних програмах, програмах партій, громадських організацій, концепціях, через які вони визначають основні принципи формування та здійснення державної політики. Важливою складовою політичної міфології є державні цінності. Вони визначаються як настанови, уявлення, оцінки, цілі, які обумовлені суспільною природою держави, мають значущість для громадян, держави та суспільства в цілому та виступають критерієм державного

буття. Рівень впливу політичного міфу на свідомість населення знаходить вираження в політичній та соціальній поведінці населення країни, його участі у політичному житті суспільства.

Література

1. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [монографія] / Олена Донченко, Юрій Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.
2. Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу [Електронний ресурс] / Ю. Левенець. — Нова політика. — 2001. — № 2. — С. 50—54. — Режим доступу : <http://www.myth.net.ua/lib/yung4.htm>. — Назва з титул. екрану.
3. Парубій А. Політика і Міф [Електронний ресурс] / А. Парубій. — Режим доступу : <http://www.parubiy.org/index.php?id=221> — Назва з титул. екрану.
4. Передвиборна програма Партії Регіонів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.parliament2012.com.ua/programa-partii-regionov/> — Назва з титул. екрану.
5. Передвиборна програма Програма Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://byut.com.ua/news/11910.html> — Назва з титул. екрану.
6. Полосин В. С. Миф. Религия. Государство / В. С. Полосин. — М. : Ладомир, 1999. — 440 с.
7. Пробийголова Н. В. Феномен міфу в політичному житті сучасних суспільств / Н. В. Пробийголова // Політологічні записки : Збірник наукових праць. — Вип. 2. — Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. — С. 201—216.
8. Радченко О. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : [монографія] / Олександр Радченко. — Х. : вид-во ХаррІ Наду «Магістр», 2009. — 380 с.
9. Сучасний виборчий PR / [кол. авт.; кер. авт. кол. В. В. Лісничий]. — 2 вид., доп. й перероб. — К. : Вид-во «Професіонал», 2004. — 512 с.
10. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. — М. : «Эксмо», 2003. — 384 с.
11. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу [Текст] : монографія / Ю. Ж. Шайгородський ; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. — К. : Знання України, 2009. — 400 с.
12. Шедяков В. Діагностика постсучасного міфу / Володимир Шедяков // Політичний менеджмент: український науковий журнал. — К. : Український Центр політичного менеджменту, 2010 — № 2 (41) — С. 17—28.
13. Шайгородський Ю. Ціннісна складова сучасної політичної міфології / Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. — 2008. — Спецвипуск. — С. 126—135.

14. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Н. И. Шестов. [Под ред. проф. А. И. Демидова]. — М. : ОЛМАПРЕСС, 2005. — 414 с.
15. Cassirer E. The Myth of the State / E. Cassirer. — Yale Univ. Press, 1946. — 298 p.

В статье анализируются основные составляющие политического мифа в современном украинском обществе.

Ключевые слова: *политический миф, политическая жизнь, общество, политический архетип, мифологизированная идея, политическая символика, стереотип поведения, ценностная система, системообразующие отношения.*

In the article analysed basic elements of political myth in modern Ukrainian society.

Key words: *political myth, political life, society, political archetyp, мифологізована idea, political symbolics, stereotype of conduct, valued system, системоутворюючі relations.*

Пробийголова Наталія Володимирівна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.